

**O'ZBEKISTONDA TARQALGAN FOYDALI XOM-ASHYO O'SIMLIK-LAR
VA ULARDAN OQILONA FOYDALANISH**

Andijon davlat pedagogika instituti

Tabiiy fanlar fakulteti biologiya yo`nalishi talabasi

Rayimjonova Shohida Odinajon qiz

Annotatsiya: ushbu tezisda o'zbekiston tabiiy florasida tarqalgan foydali xom-ashyobop turlar va ulardan bevosita foydalanish va qayta ishlash. foydali o'simliklarni madaniylashtirish, biotexnologiyalarni o'rganish, fanga oid zamonaviy usullarni qo'llashash yoritildi.

Kalit so`zlar: yem-xashak o'simliklar, zaharli o'simliklar, oziq-ovqat o'simliklari, dorivor o'simliklar, manzaraali o'simliklar.

Qadim-qadimdan insoniyat o'simliklardan shifobaxsh vosita sifatida foydalanib keladi. Hozirgi kunda

O'zbekiston florasida hozirgi kunda 4500dan ortiq gulli o'simliklar mavjud bo'lib, ular orasida uchraydigan dorivor o'simliklar 110 dan ortiq turlari, ya'ni 2,5% tibbiyotda har xil kasalliklarni davolashda keng qo'llanilmoqda, lekin respublikamiz hududida dori-darmonlik xususiyatiga ega. O'zbekiston Respublikasining foydali o'simliklarini o'rganish, ularning zahirasini aniqlash, tayyorlash, o'stirish va xorijiy mamlakatlardan keltirilgan turlarini ekib ko'paytirish ishlari bilan Fanlar Akademiyasiga qarashli O'simlik moddalari kimyosi, Bioorganik, Botanika va boshqa ilmiy tekshirish institutlari hamda Botanika bog'ining tegishli kafedralari va laboratoriya xodimlari shug'ullanib kelmoqdalar.

O'zbekiston foydali o'simliklari o'rganish ko'plab tarmoqlarni o'z ichiga oladi bular quyidagilardan iborat:

Xalq xo'jaligining turli sohalarida qo'llaniladigan foydali o'simliklar turlarini o'rganish.

Tabiiy sharoitda yo'qolib ketish xavfi bo'lgan va kamayib ketayotgan noyob

o'simliklarni muhofaza qilish.

Respublikamizda yovvoyi holda o'sadigan o'simliklardan oqilona foydalanish. Foydali o'simliklar xazinasini boyitish maqsadida yangi o'simlik turlarini izlab topish va ulardan samarali foydalanish.

O'zbekiston foydali o'simliklari fani o'z oldiga qo'ygan maqsadni amalga oshirish uchun quyidagi vazifalarni belgilab oladi:

1. Xalq xo'jaligining turli sohalarida qo'llaniladigan foydali o'simliklar turlari o'rganiladi.

2. Foydali o'simliklar turlarini asrab qolish va sug'oriladigan yerlarda o'stirish tadbirlari ishlab chiqiladi va amalga oshiriladi.

3. Foydali o'simliklarning tabiiy maydonlarini izlab topish, zahirasini aniqlash, ularni yig'ish, quritish, saqlash va transportda jo'natish tadbirlari ishlab chiqiladi.

4. O'simliklarni madaniylashtirish va iqlimlashtirish ishlari tashkil qilinadi va amalga oshiriladi.

O'zbekiston foydali o'simliklarini foydali xususiyatlari va ishlatilishiga ko'ra quyidagi guruhlariga ajratiladi: 1.Oziq-ovqat o'simliklari; 2.Sabzavot-poliz o'simliklari; 3.Ziravor o'simliklar; 4.Dorivor o'simliklar; 5.Vitaminli o'simliklar; 6.Saponinli o'simliklar; 7.Manzarali o'simliklar; 8.Narkotik o'simliklar; 9.Asal beruvchi o'simliklar; 10.Bo'yoq beruvchi o'simliklar; 11.Efir moyli o'simliklar; 12.Tolali o'simliklar; 13.Oshlovchi moddali o'simliklar; 14.Moyli o'simliklar; 15.Yem-xashak o'simliklari; 16.Madaniy o'simliklar; 17.Zaharli o'simliklar va boshqa ko'plab tarmoqlarni o'z ichiga oldi.

Gulli o'simliklar birgina inson hayotidagina emas, balki oddiy ko'z bilan ilg'amaydigan xilma-xil mikroskopda ko'rinadiga hayvonlardan tortib, ulkan umurtqali hayvonlar hayotida ham muxim katta ahamiyatga egadir. Chunki ularsiz tirik organizmning yashashi mumkin emas.

O'simliklar bizni non, yog', qand, choy, oqsil, kraxmal, qog'oz, rezina, bo'yog', dori-darmon, kiyim-kechak, qurilish materiallari uchun xomashyo, yoqilg'i bilangina ta'minlab qolmay, organizm uchun hayotiy zarur hisoblangan havoni ham tozalaydi katta ahamiyatga ega.

O'zbekistonda madaniy o'simliklar ham ancha ko'p o'stiriladi. Ular cho'l mintaqasidan tortib tog' mintaqasigacha uchraydi. Madaniy o'simliklar turli maqsadlarda: oziq-ovqat, sanoat, meditsina, texnika, xullas xalq xo'jaligining turli sohalarida kishilar ehtiyojini qondirish uchun ekib ko'paytiriladi. Madaniy o'simliklarning turi juda ham ko'p hatto bir turkumga kiradigan yuzlab madaniy turlarni topish mumkin. Ular avvalo xalq selektsiyasi, qolaversa agronomlar, biolog-selektsionerlar mehnatining mahsulidir. Yaratiladigan yangi navlar kishilarning talab, ehtiyojlarini qondirish maqsadida, hayot talabi natijasida vujudga keladi. Birgina I.V.Michurinning o'zi 350 dan ortiq madaniy o'simliklarning yangi navlarini yaratdi. Kishilar uzoq yillar davomida olma, nok, olxo'ri, qovun-tarvuz, atirgul va juda ko'plab o'simliklarning yangi-yangi navlarini yaratib kelgan va yaratib kelmoqda. Uzbek michurini tokchilik o'rganishda faoliyat olib borgan fan arbobi Rizamat ota Musamuhamedov o'z hayoti davomida 500 dan ortiq tok navlarini o'rgangan. Xalq orasidan yetishib chiqqan bunday tabiatshunos, selektsionerlar, bog'bonlar nomini va ular yaratgan hamda yaratayotgan yangi-yangi navlarni ko'plab misol qilib keltirish mumkin. Respublikamizda o'sadigan madaniy o'simliklarning ba'zi turlari borki, ular faqat eng qadimgi shahar va qishloqlar, ayniqsa Samarqand, Buxoro, Toshkent, Farg'ona va Namangan kabi ko'hna shaharlarda uchraydi. Bu shaharlarda o'stiriladigan daraxtlarni o'lkamizga keltirib o'tkazilganiga ancha yillar bo'lgan. Daraxt va butalar turli maqsadlar (chiroyli guli, manzaraliligi va xushbo'y hidi) uchun keltirib ekilgan. M. Nabiev va R. Qozoqboevlarning yozishicha Eramizning boshlarida O'rta Osiyoga — Xitoydan balx tuti va shotut, Yapon soforasi va boshqa daraxtlar, Eron va Kichik Osiyodan esa chinor singari o'simliklar keltirib iqlimlashtirilgan. Amir

Temurning farmoyishi bilan Samarqand shahri va uning tevaragida 14 ta bog' bunyod etilgan. Ularda chinor, terak, tol, sadaqayrag'och singari mahalliy o'simliklar bilan bir qatorda chet el hamda O'rta Osiyoning turli joylaridan keltirilgan manzarali daraxtlar — sarv, lola, gulsa'sar, binafsha va boshqa xilma-xil gullar o'stirilgan. Otabobolarimiz turli vositalar (savdogarchilik, sayohatlar) yordamida chet mamlakatlardan chiroyli, manzarali daraxtlarni keltirib ekishgan. XVII asrda G'arbiy Yevropa bilan SHarq mamlakatlari o'rtasida savdo aloqalari ancha kuchayadi. Bu

davrda turli daraxtlarni bir joydan ikkinchi joyga olib kelina boshlandi. Ayniqsa, XVII asrda o'simliklarni ekish yanada rivoj to'di. Bu davrda o'lkamizga Xitoy, Hindiston, Eron, Afg'oniston va boshqa joylardan bizda o'smaydigan daraxtlar, manzarali o'simliklar keltirib ekila boshlandi. Bunday daraxtlardan: akas, eman, sarv, tut, archa, zarang, arg'uvon, tuya, ginkgo, magnoliya, loladaraxt, saur, qarag'ay, qayrag'och, kashtan, siren va boshqa nodir o'simliklar keltirib ekilgan.

Hozir ular respublikamizning markaziy shaharlarida juda oz miqdorda saqlanib qolgan. Respublikamizning ba'zi shaharlarida ilgari keltirib ekilgan noyob daraxtlarning ayrimlari hozir ham mavjud.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Туляганова М., Юлдашев А.С. Ўзбекистонда кенг тарқалган фойдали ўсимликлар. Тошкент. 2011.
2. О.Н.Имомов, „О`zbekistoning foydali o`smliklar moduli” o`quv uslubiy qo`llama. Namangan 2021y.
3. “Ўзбекистон фойдали ўсимликлари” фанидан ўқув- услубий мажмуа. ГулДУ босмахонасида чоп этилди. Guliston 2020y.
4. www.ziyonet.uz